

Штодзённае жыццё гараджан Беларусі канца XIX – пачатку XX ст. у кантэксце развіцця масавай культуры

А.Р. ЯШЧАНКА

Артыкул прысвечаны паказу штодзённага жыцця гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст., якое адбывалася ва ўмовах актыўнага распаўсюджання масавай культуры. Упершыню феномен масавай культуры ў адносінах гарадскога побыту мяжы XIX–XX ст. вывучаны менавіта з пазіцый гістарычнай навукі. Аўтар характарызуе асобныя формы масавай культуры і стаўленне да іх гарадскіх жыхароў.

Ключавыя словы: штодзённасць, гарады, Беларусь, масавая культура, дасуг, сінематограф, канец XIX – пачатак XX ст.

The article is devoted to showing the everyday life of the citizens of Belarus in the late 19th – early 20th centuries, which developed in the conditions of the active spread of mass culture. For the first time, the phenomenon of mass culture in relation to urban life on the border of the 19th–20th centuries was studied from the perspective of historical science. The author characterizes certain forms of mass culture and the attitude of urban residents towards them.

Keywords: everyday life, cities, Belarus, mass culture, leisure, cinematography, late 19th – early 20th centuries.

Сёння ўяўленні пра гарадскі лад жыцця непарыўна звязаны з масавай культурай. Яе вытокі неабходна шукаць у аддаленым гістарычным мінулым. У канцы XIX – пачатку XX ст. гэты складальнік культурных працэсаў таксама быў уключаны ў гарадскую прастору Беларусі. Паняцце «масавая культура» прынята тлумачыць як культуру індустрыяльнага, у першую чаргу, заходняга грамадства, яе фарміраванне асацыіраваць з урбанізацыяй. Масавая культура па зместу адначасова выступае і сінонімам паняцця «папулярная культура», пры такім разуменні яе часта супрацьпастаўляюць так званай «выскай культуры». Існуе распаўсюджанае меркаванне аб арыентацыі папулярнай культуры на стварэнне прадукцыі для забаў, яе матэрыяльныя здабыткі знаходзяць на гандлёвым рынку шырокі спажывецкі попыт, адпавядаюць масаваму густу і аднаўляюцца на прамысловай падставе метадам механічнага паўтарэння [1, с. 705].

Актуальнасць звароту да характарыстыкі месца масавай культуры ў гарадах Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. вызначаецца тым, што менавіта ў гэты перыяд яе формы пачалі праяўляцца больш выразна і сталі імкнуцца да разнастайнасці, ахапілі як матэрыяльны аспект жыццязабеспячэння, так і духоўную сферу. Мэта даследавання – акрэсліць прысутнасць форм масавай культуры ў штодзённасці гараджан беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў канцы XIX – пачатку XX ст. з пункту гледжання гістарычнай навукі.

Вывучэнне масавай культуры як феномена, яго эвалюцыі і сучаснага стану выконвалася пераважна спецыялістамі ў галіне філасофіі, культуралогіі (культурны мадэрнізм, Франкфурцкая школа, структуралізм, школа культурных даследаванняў і інш.). У працах сучасных расійскіх даследчыкаў вызначаліся наступныя аспекты: сацыяльна-філасофскі аналіз масавай культуры і масавай свядомасці (С.В. Гаравая), масавая культура як феномен постіндустрыяльнага грамадства, суадносіны і ўзаемадзеянне традыцыйнай, элітарнай і масавай культур у сацыяльнай прасторы сучаснасці (А.У. Косціна), аналітыка масавай культуры (Я.Г. Сакалоў) і г. д.

Сусветна вядомыя спецыялісты выказваліся на карысць розных трактовак сутнасці масавай культуры, спрачаліся адносна пытання аб часе яе ўзнікнення, аднак да сённяшняга дня не выпрацавалі адзіную канцэпцыю, выказваюць адносна яе неаднолькавыя меркаванні, не прытрымліваюцца тэрміналагічнага адзінства. Аргументаваныя выказванні належаць сацыёлагам, якія сканцэнтравалі сваю ўвагу на вывучэнні масавай культуры ў сучасным свеце. Новы этап навуковай цікавасці да масавай культуры ўзнікае з пашырэннем інфармацыйных тэхналогій. У агульнай сукупнасці публікацый выдавочна перавага

навуковых прац, прысвечаных масавай культуры ў гарадах Беларусі і свету ў канцы ХХ ст. або ў апошнія дзесяцігоддзі, і істотна менш апісанняў гэтага феномена арыентаваны на яго генэзіс і раннія перыяды развіцця. Аднак пры дастаткова прыкметнай прыхільнасці даследчыкаў да выказванняў на пазначаную тэму ў цэлым у гістарычнай літаратуры паказ масавай культуры фактычна адсутнічае і пакідае вялізную прастору для аналізу.

Беларускія этнолагі толькі згадвалі гэты сюжэт, спыніліся на ўзроўні канстатацыі наяўнасці яе асобных форм у побыце або апісвалі этнакультурны фон у гарадах Беларусі, які склаўся для ўваходжання масавай культуры ў штодзённыя практыкі і замацавання ў менталітэце гараджаніна. У калектыўнай манаграфіі «Грамадскі побыт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі» да паняцця «масавае культура» аўтары звярталіся толькі ў адзінкавых выпадках [2]. Выданне «Грамадскія традыцыі» пры аналізе этнакультурных традыцый гараджан змяшчае асобныя апісанні праяў масавай культуры [3]. Этнаграфічныя распрацоўкі жаночага і мужчынскага касцюма гарадскога насельніцтва Беларусі прадугледжвалі зварот да моды як яскравага фактару навацый і з'явы масавай культуры [4], [5]. Аўтар дадзенага даследавання закранае гэта пытанне ў манаграфіі «Быт горожан Беларусі во второй половине XIX – начале XXI в.», у тым ліку ў дачыненні да адрэзку часу з канца XIX да пачатку ХХ ст. [6] Мастацтвазнаўцы таксама надалі належную ўвагу паказу ролі масавай культуры ў грамадстве, адным з найбольш тэматычна блізкіх можна вызначыць публікацыю А.В. Красінскага, дзе прадстаўлены працэсы з'яўлення кіно ў гарадской прасторы Беларусі [7].

Крыніцы для азнаямлення з параметрамі масавай культуры ў гарадскім асяроддзі Беларусі – статыстычныя (звесткі аб развіцці прамысловасці і сферы абслугоўвання, транспарту, колькасці наведванняў забаўляльных мерапрыемстваў і інш.); фотадакументы, якія зафіксавалі асобныя імгненні гарадскога жыцця; рэчыўныя, якія захоўваюцца ў музейных калекцыях і дапамагаюць у асвятленні форм масавай культуры перш за ўсё ў матэрыяльным вымярэнні; матэрыялы мясцовага перыядычнага друку, на старонках пераважна газет публікавалася сціслая, але змястоўная інфармацыя аб працэсе распаўсюджвання масавай культуры сярод гарадскіх жыхароў.

Найбольш паказальная прыкмета прысутнасці масавай культуры ў гарадскім побыце – імкненне да моды пры ўпрыгожванні інтэр'ераў жылых памяшканняў, фарміраванні гардэроба – як жаночага, так і мужчынскага, набыццё і нашэнне модных аксесуараў да касцюма. Мода на «кітайскі» або «японскі стыль», на прымяненне моднай парфумернай прадукцыі і касметычных сродкаў, на канкрэтныя фасоны спадніц або шляп, – гэта вабіла да сябе гарадскіх жыхароў, выклікала цікавасць да адсочвання модных мадэляў адзення і абутку, хуткай змены прадметаў гардэроба не ў сувязі з іх старэннем, дрэнным фізічным станам, а з нагоды выпадзення з кола модных, прадпісаных новымі патрабаваннямі сезона. Паступова мяняўся эталон паводзін у грамадскіх мясцах, частка гарадской моладзі розных сааслоўных груп хутка пераадольвала бар'еры кансерватыўнасці і стала дазваляць сябе ў пэўнай ступені выхад за строгія нормы, што выклікала незадавальненне жорсткіх прыхільнікаў старога парадку (напрыклад, паводзіны на вуліцы, на вечарах, выбар і спосабы апранання адзенне, манера размовы і зварот да прадстаўнікоў іншых полаўзроставых груп).

Новаўводзіны, абумоўленыя навукова-тэхнічным прагрэсам, упісваліся ў звыклы лад жыцця гараджан. Дэманстрацыя тэхнічных новаўводзін збіралая вялікія натоўпы глядачоў, стала часткай баўлення вольнага часу, з аднаго боку, і элементам фарміравання новага ўспрымання змяненняў у жыцці, з другога боку. Індывідуальнае аблічча, пашыў рукамі, ручная праца заставаліся асновай многіх хатніх форм побыту ў гарадах, але зручнасць новых прадметаў – машынкі для шыцця (вытворчасці фірм «Neumann», «Zinger»), прыбораў для праслухоўвання музыкі (грамафоны) і інш. вельмі хутка выпцяснялі папярэднія традыцыі. Пераход на машыннае шыццё дазваляў эканаміць час і рабочы рэсурс, ставараць вялізныя партыі адзення па адзінай мадэлі, таму рэчы дакладна паўтаралі адна адну. Значна пашыраўся сектар продажу частак касцюма, іх можна было выпісваць па пошце, заказваць праз магазіны і склады. У гарадскім натоўпе зрэдку ўжо можна было назіраць пешаходаў, апранутых у амаль аднолькавую вопратку. Мода на тыя ці іншыя аксэсуары хатняга начыння, мэблі, посуду, шпалер, гадзіннікаў ператварылася ў абавязковую рысу гарадскога побыту для маёмасна забяспечаных жыхароў. У сістэме паслуг вялікую ролю адыгрывае транспартная сістэма, масавае культура цесна перапляталася з увядзеннем новых сродкаў перамяшчэння ў гарадах. Так, мінчане ацанілі зручнасці конкі, у 1914 г. яна перавозіла ўжо

1863 тысячы чалавек [8, с. 119–120]. Ва ўсіх гарадах, хаця і часта запаволенымі тэмпамі, з'явіліся аўтамабілі. Напрыклад, жыхары Брэст-Літоўска імгненна ацанілі зручнасці правядзення электрычнасці [9, с. 3] і адначасова вызначалі, што ім прыемна ездзіць на аўтамабілях. Разам з тым сучаснікі падкрэслівалі, што веласіпеды сталі звыклай з'явай на гарадскіх вуліцах і нават ужо паспелі надакучыць [10, с. 3]. Новыя віды рухавікоў дазвалялі паказваць стужкі ў сінематографах без мільгацення на экране, а высокія столі ў памяшканнях давалі магчымасць праецыраваць на экран усю карціну цалкам [11, с. 1].

Следствам прапановы пакупнікам вялікай колькасці прадукцыі, як харчовых тавараў, так і прадметаў для дома, гардэроба і інш., было распаўсюджванне рэкламы. Яе размяшчалі на вулічных інфармацыйных тумбах, на старонках газет, у спецыяльных буклетах, на фасадах будынкаў і г. п. Вядома аб занадта вялікім запаўненні гарадскога асяроддзя рэкламнай прадукцыяй. Гараджанам з дапамогай інфармацыйных надпісаў і лічбаў тлумачылі характарыстыкі прадукцыі, часам перабольшваючы рэальныя паказчыкі, дадавалі эфектныя ілюстрацыі, і такімі сродкамі таксама садзейнічалі далучэнню гарадскіх жыхароў да масавай культуры.

Карыстанне паштовымі паслугамі прывяло да ўзнікнення традыцыі святочных віншаванняў з дапамогай паштовак. Іх выпускалі вялікімі серыямі, іх тэматычная разнастайнасць дазваляла звяртацца да такога сродку ўвагі да сваякоў, сяброў, калег не толькі ў дзяржаўныя святы, дні рэлігійных святаў, але і з прыватнай нагоды. Гэта рабіла свет гараджаніна больш індывідуальным, утульным, узмацняла найбольш значныя сяброўскія і прафесійныя сувязі, дадаткова садзейнічала пераходу ў камунікацыі ад прыарытэтных зносін пераважна ў сям'і, характэрных для традыцыйнай культуры, да выхаду за межы сямейнага кола.

Гараджане шырока выкарыстоўвалі прадметны рад, уласцівы для новых павеваў штодзённасці, таксама пераймалі каштоўнасці, народжаныя масавай культурай. Адсутнасць у неабходнасці падрыхтоўкі і спецыяльнага навучання для ўспрымання прадуктаў масавай культуры зрабіла неабмежаванымі магчымасці для далучэння да іх гараджан рознага паходжання і маёмаснага стану. У той жа час у жыхароў гарадоў атрымалі папулярнасць як якасныя рэчы, прыўнесеныя ў іх побыт масавай культурай, так і прадукцыя нізкай сортнасці. Задавальненне попыту гараджан на спажывецкія тавары і запатрабаванняў у сферы займальнай культуры прыводзіла да прыўнясення ў гарадскую прастору большай зручнасці і камфорту, дэмакратызацыю культурна-побытавай сферы. Разам з тым назіралася зніжэнне патрабаванняў да прадукцыі, скасаванне некаторых маральна-этычных бар'ераў у зносінах. Лёгка ў засваенні, дастаткова даступныя нават па кошту, новыя віды забаў – наведванне сеансаў сінематографа, масавыя гулянні ў прыгарадных зонах, новыя грамадска-культурныя цэнтры для правядзення вольнага часу (напрыклад, кафэ-шантаны) вабілі да сябе асабліва маладыя пакаленні гараджан.

Адносіны сучаснікаў да масавай культуры можна ахарактарызаваць як неадназначныя. У большасці сітуацый гараджане давалі станоўчыя водгукі на навацыі, якія ўваходзілі ў іх жыццё з развіццём масавай культуры, аднак разам з тым часам мелі месца крытычныя ацэнкі і гучалі нават катэгарычна негатыўныя фармулёўкі. Гэта падцвярджаецца шэрагам выказванняў пра негатыўны ўплыў тых ці іншых форм баўлення вольнага часу на элітарную культуру грамадства. Да адмоўных бакоў адносілі, як лічылі некаторыя, засілле сінематографа. Строгія крытыкі сінематографа заклікалі гарадскую грамадскасць да абмежавання прагляду дзецьмі кінастужак, быццам прагляд карцін на экране – бездумны занятак, які не вядзе да глыбокага асэнсавання таго, што прапануецца ў фільмах, і не развівае розум дзіцяці [12, с. 1]. Але самі яны былі вымушаны прызнаць, што публіка аддае перавагу менавіта гэтаму спосабу правядзення вольных гадзін і наведвае сеансы сінематографа сем'ямі, з дзецьмі, прагляд кінмастужак набывае масавы характар. У першыя часы з'ўлення сінематографа многія памылкова прадказвалі, што гэты від забаўляльнай культуры закрэпе высокае мастацтва тэатральнай культуры і зусім знішчыць яе. Уплыў масавай культуры прасочваецца нават у сферы адукацыі. Надзвычай пільныя і кансерватыўныя педагогі і бацькі падлеткаў-навучэнцаў заяўлялі аб дрэнным уздзеянні навінак на працэс навучання, удасканалення пазнавальных умельстваў вучняў.

Распаўсюджаным пунктам погляду сярод недаверлівых жыхароў гарадоў было вызначэнне наступстваў масавай культуры для традыцыйнай сістэмы выхавання як выключна негатыўных. Новыя масавыя відовішчы і больш дэмакратычныя формы баўлення вольнага часу садзейнічалі разбурэнню існтэту старшынства ў сям'і, устойлівай раней сістэмы падпарадкавання маладых гараджан сваім бацькам і ўвогуле дарослым, выклікалі

сямейныя спрэчкі і непаразуменне. Масавая культура, ва ўяўленні часткі гарадскіх абывацеляў, спрыяла з'яўленню і замацаванню больш вольных форм зносін дзяўчат і хлопцаў у дашлюбны перыяд. Нярэдкамі былі заклікі часткі грамадскасці звярнуць увагу на негатыўны ўплыў горада на культуру паводзін, нораваў, маралі, асабліва для першых пакаленняў перасяленцаў у гарады з вясковага наваколля.

Крытыкі навацый, абумоўленых масавай культурай, шукалі дрэнныя наступствы ад новай тэхнікі – вядома аб недаверу да выкарыстання новай апаратуры, не было выключэннем меркаванне аб небяспецы такіх прадметаў для здароўя чалавека. Некаторыя крытыкавалі тэлефон, якія быццам можа пашкодзіць слых абанентаў. Навацы ў гарадскім асяроддзі, якія былі непарыўна звязаны з распаўсюджваннем тэхнічных дасягненняў і ў той ці іншай меры спрыялі яе пашырэнню, маглі з'явіцца прычынай для незадавальнення. Такі водгук выклікала, напрыклад, у Гродна, усталяванне сталбоў для электрычнасці, якое, як здавалася аматарам прыгажосці гарадской прасторы, псавала вонкавы выгляд вуліц і сквера [13, с. 3].

На мяжы XIX–XX стст. відавочны прыкметы прысутнасці масавай культуры ў гарадах беларускіх губерняў Расійскай імперыі. Большасць з іх імкліва трапіла ў гарадскую штодзённасць, напрыклад, захапленне сінематографам, іншыя атрымалі прыхільнікаў больш запаволенымі тэмпамі (з сацыяльных і іншых прычын). Пэўная адасобленасць канфесійных груп, наяўнасць саслоўных і маёмасных бар'ераў паміж гарадскімі жыхарамі, склаўшыся раней традыцыі сямейнага выхавання і грамадскіх паводзін, правінцыяльная атмасфера ў малых гарадах у некаторай ступені затрымлівалі ўваходжанне ў штодзённасць гарадскіх жыхароў новаўводзін, абумоўленых масавай культурай, аднак тэндэнцыя да яе ўкаранення няспынна ўзмацнялася. Абноўлены лад гарадскога жыцця ў кантэксце масавай культуры прадугледжваў хуткія тэмпы перамен, надзвычай вялікую колькасць рэчаў, створаных для масавага спажывання пры іх аднатыпнасці, навязванне модных тэндэнцый з дапамогай рэкламы, выкарыстанне тэхнікі для шырокага ахопу насельніцтва рознымі паслугамі. Даследаваныя матэрыялы сведчаць аб істотным уплыве шэрагу форм масавай культуры на фарміраванне штодзённага жыцця гараджан Беларусі напярэдадні Першай сусветнай вайны.

Літаратура

1. Шапинская, Е. Н. Массовая культура / Е. Н. Шапинская // Социокультурная антропология : история, теория и методология : энциклопедический словарь / Под ред. Ю. М. Резника. – М. : Академический Проект ; Киров : Константа, 2012. – С. 705–719.
2. Грамадскі побыт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В. К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В. К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 248 с.
3. Беларусы : у 12 т. / рэдкал.: В. М. Бялявіна [і інш.]. – Мінск : Бел. навука, 1996–2009. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. М. Бялявіна [і інш.]. – 2002. – 606 с.
4. Бялявіна, В. М. Жаночы касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск, 2007. – 351 с.
5. Бялявіна, В. М. Мужчынскі касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск, 2007. – 303 с.
6. Яценко, О. Г. Быт горожан Беларуси во второй половине XIX – начале XXI в. / О. Г. Яценко ; Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2022. – 326 с.
7. Красінскі, А. Кіно на Беларусі ў пачатку XX стагоддзя, куміры і прыхільнікі / А. Красінскі // Беларусы : Т. 12 : Экраннае мастацтва / А. В. Красінскі [і інш.]. – Мінск, 2009. – С. 9–29.
8. Шыбека, З. В. Мінск : Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З. В. Шыбека, С. Ф. Шыбека. – Мінск : Полымя, 1994. – 341 с.
9. Наша Заря. – 1912. – 16 авг. – С. 3.
10. Наша Заря. – 1912. – 26 авг. – С. 3.
11. Западный Буг. – 1909. – 1 (14) янв. – С. 1.
12. Западный Буг. – 1909. – 1 (14) янв. – С. 1.
13. Наше Утро. – 1912. – 23 июня. – С. 3.